

Зеньков Д. О.,
здобувач

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ПОНЯТТЯ ФУНКЦІЙ ПРОФСПІЛОК ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Анотація. Визначено поняття «функції профспілок». Досліджено функціональну спрямованість діяльності профспілок в умовах ринкової економіки. Проведено аналіз наукових позицій щодо системи функцій профспілок. Запропоновано перелік функцій профспілок на сучасному етапі. Розроблено науково обґрунтовану класифікацію профспілок.

Ключові слова: функції профспілок, представницька функція, захисна функція, функції першого рівня, функції другого рівня.

Постановка проблеми. У сучасних умовах профспілки відіграють важливу роль як соціальні регулятори в суспільстві. За роки незалежності України правове регулювання діяльності профспілок зазнало суттєвого реформування. Це спричинило зміну економічної та нормативної бази діяльності профспілок. Профспілки втратили деякі функції, численні профспілкові права та повноваження піддалися деякій трансформації, змінилися правові форми діяльності профспілок. Усе це обумовлює нагальну потребу якісно нового осмислення основних функціональних напрямків діяльності профспілок у сучасному українському суспільстві.

Питанням правового регулювання діяльності профспілок в умовах ринкових відносин приділяється увага в наукових працях вітчизняних вчених, таких як О.С. Арсентьєва, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, Л.В. Котова, Л.І. Лазор, В.В. Лазор, Н.А. Плахотіна, А.М. Слюсар, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, І.І. Шамшина, В.І. Щербина, Ю.М. Щотова, А.А. Юрченко, О.М. Ярошенко та інші. Водночас не існує однозначної наукової позиції щодо визначення системи функцій профспілок на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Метою цієї статті є визначення поняття функцій профспілок, дослідження функціональної спрямованості діяльності профспілок в умовах ринкової економіки, аналіз наукових позицій щодо системи функцій профспілок та визначення переліку функцій профспілок на сучасному етапі, розробка науково обґрунтованої класифікації профспілок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зауважити, що чинне українське законодавство, яке регулює правовий статус та основи діяльності профспілок, не дає визначення поняття функцій профспілок. На наш погляд, це є недоліком вітчизняного законодавства, що потребує найскорішого усунення шляхом внесення комплексних, науково обґрунтованих та структурованих змін до законодавства.

Формування комплексного і структурованого правового підходу до визначення основних функцій профспілок у сучасних соціально-економічних умовах не можливе без загального визначення функцій як особливої правової категорії.

У перекладі з латинської мови слово «функція» означає дію або рух у певному напрямку. Термін «функція» вживався різними дослідниками для виявлення, наприклад, функцій держави, права тощо.

Так, на сучасному етапі розвитку суспільства функції держави визначають як основні напрями діяльності держави, обу-

мовлені сутністю, змістом, а також цілями й завданнями, які стоять перед ними на певному етапі розвитку суспільства, та власне соціальним призначенням [1, с. 173].

С.О. Іванов відмічав, що функції права – це напрями правового впливу на волю, поведінку людей, на суспільні відносини [2, с. 23]. На думку О.Ф. Скакун, функції права – це основні напрями правового впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування [3, с. 245].

Узагальнюючи загально-юридичні підходи до визначення категорії «функція» в сучасній правовій дійсності, можна зробити висновок, що юридична функція – це основний напрямок впливу соціально-правового явища на суспільні відносини, необхідний для виконання певних завдань.

Водночас слід відзначити, що вказаний правовий підхід не досить чітко відображає сутність функціональної характеристики профспілок у сучасних умовах. На наш погляд, визначення поняття «функції профспілок» потребує більш ретельного врахування саме соціального призначення й ролі профспілок у сучасному суспільстві.

Так, згідно із Законом України «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності» одним із напрямків діяльності профспілок може бути підприємницька та інша господарська діяльність [4, ст. 34]. При цьому така підприємницька діяльність загалом буде спрямована на вирішення завдань, що стоять перед профспілками. Проте не можна говорити, що здійснення підприємницької діяльності є однією з функцій профспілок. Тому постає необхідність більш чіткого визначення поняття «функції профспілок» з огляду на правову природу та соціальну роль у суспільстві цих громадських організацій.

Свого часу досить поглиблене визначення було сформульоване С.А. Івановим. Цей науковець визначав функції профспілок як основні напрями та сторони їх діяльності, в яких має прояв природа профспілок і завдяки яким здійснюється їх соціальне призначення й роль у суспільстві [5, с. 174].

У цьому визначенні дуже доречно зроблено акцент на тому, що під функціями профспілок слід розуміти лише такі напрями та сторони їх діяльності, «в яких має прояв природа профспілок... їх соціальне призначення і роль у суспільстві». Це дуже важливе уточнення. Проте, на жаль, наведене визначення має відсильний характер, оскільки спрямовує нас до правових категорій, які є дуже складними й неоднозначними, – «природа профспілок» та «соціальне призначення профспілок у суспільстві».

Заслуговує на увагу визначення, сформульоване сучасним вченим З.Г. Дзудевим. Він зазначає: «Основні функції профспілок – це не просто напрями як правового, так і неправового впливу, вони є основними напрямками, що відображають відповідні головні цілі й завдання профспілок» [6, с. 4].

Викликає інтерес те, що вказаний науковець визначає функції профспілок не через категорію «напрями діяльності», а через правову конструкцію «напрями впливу». Такий підхід досить вдало співвідноситься із загальноправовим визначенням функції як основного «напрямку впливу». Проте як недо-

лік визначення, що аналізується, можна вказати те, що автор не зробив уточнення, на що саме спрямований цей вплив.

Зі змісту Закону України «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності» [4] можна побачити, що профспілки наділені широким колом прав та повноважень: вони здійснюють контроль за додержанням трудового законодавства, беруть участь в укладенні колективних договорів та угод, у розгляді законопроектів щодо нормативного регулювання праці тощо. Тобто профспілки мають можливість впливу на суспільні відносини із застосування найманої праці. Саме на якісне врегулювання відносин у сфері застосування найманої праці спрямований вплив профспілок та їх діяльності. Вважаємо, що це має бути відображене у визначенні поняття функцій профспілок.

Ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності» наголошує, що профспілки створюються з метою здійснення представництва й захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки [4]. До того ж представництво здійснюється для відстоювання інтересів працівників. Захист здійснюється у випадках порушення законного права з метою його відновлення. Тобто можна стверджувати, що захист є однією з форм відстоювання прав і законних інтересів. Тому можна зробити висновок, що свій вплив профспілки здійснюють із метою відстоювання трудових прав, свобод і законних інтересів економічно слабких учасників трудових правовідносин – працівників. І ця ознака, на наш погляд, має увійти до змісту визначення функцій профспілок.

Враховуючи наведені обґрунтування, пропонуємо таке визначення: функції профспілок – це основні напрямки впливу профспілок на суспільні відносини із застосування найманої праці з метою відстоювання трудових прав, свобод і законних інтересів працівників.

Вважаємо, що таке визначення функцій профспілок має отримати нормативне закріплення у вітчизняному трудовому законодавстві.

Необхідність здійснення профспілками конкретних функцій обумовлена тими завданнями, що поставило перед ними вітчизняне законодавство, зокрема – здійснення представництва й захисту соціально-економічних прав та інтересів працівників [4, ст. 2].

Указані завдання обумовлюють цілу низку функціональних напрямків діяльності профспілок. І ці напрямки діяльності є елементами цілісної системи взаємопов'язаних функцій профспілок. Тому під час визначення конкретних функцій профспілок слід, на наш погляд, вдатися до системного підходу. Системний підхід, як відмічає Ю.Ю. Івчук, містить системно-компонентний, системно-структурний, системно-функціональний та системно-інтегрований аспекти, що дозволяють у сукупності дати глибоке й усебічне уявлення про систему [7, с. 56].

Визначення конкретних функцій профспілок у межах суспільства й держави завжди було одним із пріоритетних завдань науки трудового права. Ще за радянських часів численні дослідники робили спробу узагальнити й упорядкувати основні функціональні напрямки діяльності профспілок у межах єдиної структурованої системи функцій.

Так, Г.К. Москаленко відносив до головних функцій профспілок виробничо-економічну, захисну, культурно-виховну, нормативну та організаційну [8, с. 47-49].

Слід визнати, що підхід названого автора є дуже раціональним щодо лаконічності й чіткості формулювань. Проте не зовсім зрозуміло, в чому складається принципове відмежування організаційної функції від виробничо-економічної. Організаційна функція передбачає участь профспілок саме в організації

виробництва. При цьому виробничо функціональна спрямованість діяльності профспілок не передбачає, наприклад, безпосереднього виготовлення певної продукції. Виробничо спрямованість передбачає участь в організації виробничого процесу. Тому, на наш погляд, не зовсім доречним є виокремлення поряд із виробничо-економічною функцією організаційної. Слід також звернути увагу, що Г.К. Москаленко не виділяє серед функціональних напрямків діяльності профспілок соціальну спрямованість щодо матеріального забезпечення працівників.

Українські вчені в галузі трудового права за радянських часів визначали такі функції профспілок: виробничо-економічну, захисну, культурно-виховну, нормативну та організаційну [9, с. 58]. Такий підхід є досить раціональним. Проте як недолік можна визначити те, що автори не врахували міжнародний напрямок впливу профспілок на суспільно-трудова відносини.

Відзначимо, що Міжнародна організація праці, яка здійснює процес правотворчості, спрямований на досягнення взаємовигідного та сприятливого співробітництва працівників і роботодавців в усьому світі, діє за принципом трипартизму. Це означає, що представники працівників в особі профспілкових організацій входять до складу всіх нормотворчих органів цієї організації. Діяльність профспілок на міжнародному рівні має величезне значення в сучасному світі. Більшість розвинених правових держав, у тому числі й Україна, визнають міжнародно-правові норми, що пройшли процедуру ратифікації, частинно вітчизняного законодавства. Отже, участь профспілкових організацій у виробленні та прийнятті міжнародно-правових актів безпосередньо впливає на становище осіб найманої праці не лише на рівні окремої держави, а й на рівні всього людського суспільства. Тому вважаємо, що цей напрямок обов'язково має увійти до системи основних принципів профспілок.

Визначення функцій профспілок нерозривно пов'язане з поняттям представництва. Змісту профспілкового представництва в науковій літературі минулих часів була приділена значна увага. Зокрема, В.І. Смолярчук визначав представництво як особливу функцію профспілок [10, с. 58]. І ця наукова позиція, на наш погляд, заслуговує на підтримку, тому що цей напрямок впливу профспілок на соціально-трудова відносини навіть отримав нормативне закріплення в сучасному українському законодавстві [4, ст. 2]. З огляду на це під час визначення переліку основних функцій профспілок у сучасних умовах не можна ігнорувати здійснення ними представницької функції.

Ставлячись із належною повагою до наукових позицій радянських часів щодо системи функцій профспілок, необхідно натомість відзначити, що реалії ринкових відносин здійснюють суттєвий вплив на функціональну спрямованість діяльності профспілок.

Сучасні вчені, зокрема В.І. Щербина, серед функцій профспілок виокремлюють також контрольню-наглядову функцію [11, с. 38-39], наполягаючи на її особливому значенні.

Слід визнати, що вітчизняне трудове законодавство надає досить переконливі факти для виокремлення контрольню-наглядової функції профспілок. Згідно із Законом України «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності» профспілки здійснюють контроль за виконанням колективних договорів та угод і в разі порушення роботодавцями, їх об'єднаннями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування умов колективного договору чи угоди профспілки, їх об'єднання мають право направляти їм подання про усунення цих порушень [4, ст. 20]. Ст. 21 вказаного Закону закріплює достатньо широке коло контрольню-наглядових повноважень профспілок.

Як бачимо, вітчизняні законодавчі норми визнають наявність у профспілок контрольню-наглядової функції та надають

реальні повноваження для реалізації цієї функції. Тому, звичайно, цей напрямок має увійти до переліку основних функцій профспілок.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, вважаємо за потрібне зазначити, що наявність контрольно-наглядової функції профспілок визнається в багатьох країнах світу, зокрема в Австралії. Так, австралійські профспілки мають право здійснювати контрольно-наглядові функції, якщо в них є підозра про допущення роботодавцем порушень законодавства, арбітражних рішень чи колективних договорів, що стосуються прав членів профспілки [12, с. 107].

Важливе значення в діяльності профспілок має їх діяльність із надання працівникам консультацій щодо деяких аспектів їх трудових прав та обов'язків, правомірної чи неправомірної поведінки роботодавця або окремих посадовців та з інших питань. Цей напрямок профспілок надзвичайно важливий на сьогодні. Це обумовлено низьким рівнем правової культури в суспільстві взагалі. Більшість працівників мають досить поверхнєве уявлення про свої трудові права й обов'язки, окрім здійснення трудової функції та отримання заробітної плати. Окрім цього, як слушно звертає увагу Н.А. Плахотіна, недостатня адекватність і відповідність трудового законодавства до сучасних соціально-економічних умов, наявність у ньому неточностей та колізій дає підставу для неоднозначного тлумачення тих чи інших правових норм [13, с. 151]. Це, у свою чергу, сприяє формуванню у свідомості працівників деяких помилкових висновків. Усе це говорить про надзвичайну важливість консультативної діяльності профспілок, що дає підставу для виділення консультативної спрямованості профспілок в окрему функцію цих організацій.

Узагальнюючи проведені дослідження, пропонуємо виділяти такі функції сучасних профспілок:

1. **Захисну** – розкривається в діяльності з поновлення порушених трудових прав і свобод працівників та з відстоювання прав та інтересів, на які робиться замах із боку інших суб'єктів.

2. **Представницьку** – реалізується шляхом проведення профспілковою організацією колективних переговорів від імені та заради інтересів працівників.

3. **Організаційно-виробничу** – полягає в участі профспілок в організації виробничої та іншої трудової діяльності: обладнанні й переобладнанні виробництва, сприянні встановленню безпечних умов праці тощо.

4. **Контрольно-наглядову** – пов'язана з контролем за дотриманням трудового законодавства, умов колективних договорів та угод із метою виявлення й зупинення наявних правопорушень та недопущення майбутніх правопорушень із боку роботодавця й окремих посадовців.

5. **Соціально-економічну** – передбачає цілеспрямовану діяльність профспілок із питань індексації та підвищення рівня заробітку працівників, соціально-побутового забезпечення членів профспілки (покращення побутово-житлових умов, надання місця для дитини в дитячому садку тощо), сприяння поновленню працездатності (матеріальна допомога під час лікування окремих захворювань чи травм, надання санаторно-курортних путівок працівникам і членам їх сімей тощо).

6. **Культурно-виховну** – полягає у сприянні культурному розвитку працівників шляхом проведення роз'яснень щодо недовільності порушення правил внутрішнього трудового розпорядку, організації відвідування працівниками різних культурних заходів за межами підприємства, організації культурно-масових заходів за участю працівників-членів профспілки тощо.

7. **Консультативну** – реалізація полягає в наданні консультацій членам профспілки з різних питань у сфері трудових відносин, у

наданні консультацій різним державним та недержавним установам щодо умов праці в певній сфері господарювання тощо.

8. **Функцію міжнародної співпраці** – пов'язана з участю профспілкових організацій у діяльності та нормотворчості Міжнародної організації праці, з підтримкою відносин із профспілковими організаціями інших країн із метою обміну досвідом та взаємних консультацій, із членством у Міжнародній конфедерації профспілок тощо.

Саме такі напрямки впливу на суспільно-трудові відносини, на наше переконання, мають увійти до переліку основних функцій сучасних профспілкових організацій.

Слід звернути увагу на той факт, що історично профспілки виникли задля захисту прав і представництва інтересів осіб найманої праці. Етимологічно слово «захистити» означає «охороняти, відвернути зазіхання, ворожі дії, небезпеку; оберігати, забезпечити від чогось; відстояти думку, погляди перед чисєю критикою, запереченнями» [14]. Тому можна стверджувати, що в широкому сенсі захисна функція виходить далеко за межі поновлення порушених трудових прав і свобод працівників та відстоювання інтересів. І, наприклад, такі напрямки впливу профспілок на суспільно-трудові відносини, як контрольно-наглядова й соціально-економічна діяльність певним чином є похідними від однієї з первинних цілей – «оберігати, забезпечити, відстояти думку».

До того ж представництво в юридичному розумінні є правовідношенням, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє [15, ст. 237]. Тобто участь профспілок у встановленні та зміні умов праці фактично постає з реалізації закріпленого у ст. 2 КЗпП України права працівників «на участь в управлінні підприємством, установою, організацією», що здійснюється за допомогою представника – профспілки. Те саме можна говорити і про деякі інші напрямки діяльності профспілок.

Ю.М. Щотова зауважує: «Професійні спілки реалізують свою охоронну і захисну функції в різних формах. Зокрема, охоронну – у формі представництва, заснованого на законі, а захисну – у формі профспілкового представництва...» [16, с. 269].

Виходячи з наведених міркувань, логічно постає висновок, що серед основних функцій профспілок є функції двох рівнів:

- 1) функції першого рівня – захисна та представницька, які обумовлюють існування інших функцій профспілок;
- 2) функції другого рівня – організаційно-виробничі, контрольно-наглядові, соціально-економічні, культурно-виховні, консультативна та функція міжнародної співпраці, які є похідними від функцій першого рівня.

Висновки. Запропонована класифікація функцій профспілок досить змістовно відображає правову природу і зміст основних напрямків впливу профспілок на суспільно-трудові відносини та має бути врахована під час удосконалення сучасного українського законодавства.

Вважаємо, що законодавче закріплення дефініції «функції профспілок» і чітке визначення системи функцій профспілок сприятиме вдосконаленню правового регулювання діяльності профспілок, а отже – й більш ефективному захисту трудових прав та інтересів працівників на сучасному етапі розвитку ринкових відносин.

Література:

1. Теория государства и права : учебник / под ред. М.Н. Марченко. – 3-е изд., расшир. и доп. – М. : Зерцало, 2001. – 624 с.
2. Иванов С.А. Социальное назначение советского трудового права, его функции, факторы и особенности развития // Советское трудовое право: вопросы теории / С.А. Иванов. – М. : Наука, 1978.

3. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.
4. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.
5. Иванов Е.А. Профсоюзы в политической системе развитого социализма / Е.А. Иванов. – М. : Профиздат, 1978. – 278 с.
6. Дзущев З.Г. Защитная функция профсоюзов, проблемы правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / З.Г. Дзущев. – М., 2009. – 29 с.
7. Івчук Ю.Ю. Проблемні аспекти застосування системного підходу при визначенні поняття та змісту трудового права України / Ю.Ю. Івчук // Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – № 14. – С. 56–65.
8. Москаленко Г.К. О функциях советского профсоюза // Роль профсоюзов в регулировании трудовых отношений рабочих и служащих. (Материалы теоретической конференции) / Г.К. Москаленко. – М. : Профиздат, 1972. – С. 45–59.
9. Советское трудовое право : учебник / под ред. А.И. Процевского. – К. : Вища школа, 1981. – 360 с.
10. Смолярчук В.И. Права профсоюзов в регулировании трудовых отношений рабочих и служащих / В.И. Смолярчук. – М. : Профиздат, 1973. – 187 с.
11. Щербина В.І. Правовий статус профспілок: історія і перспективи / В.І. Щербина // Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – № 25. – С. 32–43.
12. Черняева Д.В. Трудовое право Австралии / Д.В. Черняева // Труд за рубежом. – 2007. – № 1. – С. 96–115.
13. Плахотина Н.А. Трудовые процессуальные отношения как специфический предмет правового регулирования / Н.А. Плахотина // Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – № 7. – С. 150–156.
14. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд. – М. : Азбуковник, 1997. – 943 с.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
16. Щотова Ю.М. Професійні спілки як особливий суб'єкт трудового права України : монографія / Ю.М. Щотова. – К. : Генеза, 2013. – 360 с.

Зеньков Д. А. Понятие функций профсоюзов и их значение на современном этапе рыночных отношений

Аннотация. Определено понятие «функции профсоюзов». Исследована функциональная направленность деятельности профсоюзов в условиях рыночной экономики. Проведен анализ научных позиций относительно системы функций профсоюзов. Предложен перечень функций профсоюзов на современном этапе. Разработана научно обоснованная классификация профсоюзов.

Ключевые слова: функции профсоюзов, представительская функция, защитная функция, функции первого уровня, функции второго уровня.

Zenkov D. The concept of trade union functions and their importance at the present stage of market relations

Summary. The concept of “trade union functions” is defined. Functional direction of the trade union’s activity of in the market economy is investigated. Analysis of scientific positions relative to the system of trade union’s functions is held. The list of functions of trade unions at the present stage is proposed. Evidence based classification of trade unions is developed.

Key words: functions of trade unions, representative function, protective function, first level function, second level functions.